

18. Bentwich N. Palestine. – L.: Benn, 1946. – P. 60; Щевелев С. С. Возникновение сионизма и Палестина на рубеже XIX – XX веков// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 20. – С. 115.
19. Lilienthal A. M. What Price Israel? – Chicago: Regnery, 1953. – P. 16; Щевелев С. С. Возникновение сионизма и Палестина на рубеже XIX – XX веков// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 20. – С. 115.
20. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 564.
21. Поляков Л. История антисемитизма. Эпоха знаний. – М. – Иерусалим: Гешарим, 1998. – P. 278.
22. Longman T., Mallison S. U. The Palestine Problem in International Law and World Order. – Harlow: Longman, 1986. – P. 24; Щевелев С. С. Возникновение сионизма и Палестина на рубеже XIX – XX веков// Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 20. – С. 115.
23. Our Roots are Still Olive. The Story of the Palestinian People. – San Francisco: People Press, 1977. – P. 26.
24. Гойтейн Ш. Д. Евреи и арабы. Их связи на протяжении веков. – Иерусалим: Гешарим; М.: Мосты культуры, 2001. – С. 220.
25. Истоки и история проблемы Палестины. Часть I. 1917 – 1947. – Нью-Йорк: ООН, 1978. – С. 10 – 11.
26. Гойтейн Ш. Д. Евреи и арабы. Их связи на протяжении веков. – Иерусалим: Гешарим; М.: Мосты культуры, 2001. – С. 25.
27. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 157; Конер В.В. Белые книги 1922 и 1930 годов по Палестине и их влияние на арабо-еврейские отношения Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 30. – С. 80 – 84.
28. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 141.
- 29) Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 145, Лоуренс Т. Э. Восстание в пустыне// Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. – С. 11 – 188.
29. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 155.
30. Quigley J. Palestine and Israel. Challenge to Justice. – Durham, L.: Duke University Press, 1990. – P. 10.
31. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 147.
32. Our Roots are Still Olive. The Story of the Palestinian People. – San Francisco: People Press, 1977. – P. 24; Щевелев С. С., Ганкевич В. Ю. Иммиграционная политика Великобритании в Палестине в период мандата (1920 – 1948 гг.) // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 33. – С. 118.
33. Migeon. J.-P., Jolly J. A Qui la Palestine. – P.: Edition Publications Premiers, 1970.– P. 135; Щевелев С. С. Палестина в международных отношениях после окончания первой мировой войны// Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 4. – С. 160.
34. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 173.
35. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 174.
36. Garaudy R. Palestine. Terre des Messages Divins. – P.: Albatros, 1986. – P. 119.
37. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 181.
38. Гасратян С. М. История и идеология еврейского религиозного движения XIX – XX веков. – М.: ИВ РАН, 1999. – С. 68.
39. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 592.

Велігодський В. М.

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКО ПРАВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ
ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ ТА ОБЛАШТУВАННЯ ДЕПОРТОВАНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА
НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ (1992-1999 pp.)**

Минуле ХХ ст. залишається в історії людської цивілізації століттям великих наукових звершень, що призвели до кардинальних змін життєдіяльності людини, одночасно і століттям гуманітарних катастроф, які призвели до винищення десятків мільйонів людей.

Ці трагічні соціальні експерименти відкинули багато народів на узбіччя світового розвитку, посіяли ворожість і ненависть між людьми, стерли спадковість поколінь і зруйнували самобутні культури.

Україна опинилася в епіцентрі всіх цих катастроф. Масштаби трагедій у нашій історії були настільки великими, що науковці змушені були ввести спеціальні поняття – голодомор, голокост, депортація.

Після розпаду СРСР у грудні 1991 р. на його місці утворилася ціла низка незалежних держав. В більшості з них було взято курс на демократичні перетворення. До їх числа відносилась і незалежна Україна, а Кримська автономія до цього часу входила до її складу.

В цей період Кримський півострів став джерелом тривоги: адже надто багато проблем виникло тут одразу після здобуття Україною незалежності.

По-перше, це проблема сепаратизму у зв'язку з несхожістю Криму на іншу частину України.

По-друге, це вплив ісламу. Для України ця проблема цілком нова, адже “ісламський фактор” Україну не турбував останні триста років.

Актуальність цієї проблематики в сучасній вітчизняній історико-правовій науці посилюється також тим, що Україна, йдучи на відновлення Кримської Автономії, значною мірою поступилася власним інтересам на угоду зовнішнім силам, але водночас несе тягар відповідальності за стабільність і безпеку в регіоні.

Цією чи іншою мірою ці питання розглядалися в наукових питаннях М. В. Багрова, О. А. Габрисляна, Л.І. Грача, О. Грищенко, М. М. Губогло, С. О. Єфимова, Г. В. Касянова, В. Ковтуна, В. Кремнія, Т. О. Сенюшкої, В. Ткаченко та інших [1].

Враховуючи різноманітні погляди науковців та нормативні матеріали, метою цього дослідження є ретельний аналіз законодавства періоду 1992-1999 р.р. та окреслених основних напрямів етнонаціональної політики Української держави в Криму. При вивченні документів особлива увага була зосереджена на нормативно-правовій діяльності Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ ТА ОБЛАШТУВАННЯ ДЕПОРТОВАНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

У період сталінських репресій з території України в її сучасних кордонах були здійснені масові насильницькі депортації людей за національною ознакою.

У 1941 р. з території України було депортовано близько 450 тис. німців, у тому числі 51 тис. – з Криму. Насильницьким переселенням з території України були піддані також тисячі угорців, поляків, румун та осіб інших національностей.

У травні 1944 р., за незаконними звинуваченнями, зазнав тотальної депортації у віддалені райони Узбекистану, Казахстану, Киргистану, Таджикистану і Російської Федерації кримськотатарський народ. За офіційними даними того часу було насильницьки виселено близько 200 тис. кримських татар. Через місяць така ж доля спіткала кримських болгар, вірмен, греків – всього 38 тис. осіб [2, с. 9].

Всі депортації населення проводилися за рішенням державних органів колишнього СРСР у позасудовому порядку. В основу рішень були покладені надумані звинувачення і принцип колективної відповідальності. Переселення здійснювалися у жорстоких умовах, коли гинули тисячі людей, а ті, хто виживав, були вимушені довгий час (до 1956 р.) знаходитися в умовах спецпоселень, у яких життя цих людей регламентувалося не законами, а рішеннями військових комендатур.

У 1956 р. репресії за національною ознакою стосовно балкарського, інгушського, калмицького, карачаївського і чеченського народів, які були піддані депортації з території Російської Федерації, державними органами колишнього СРСР були визнані незаконними і їм було дозволено повернутися на свої землі. В той же час Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР “Про зняття обмежень по спец поселенню з кримських татар, болгар, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених у період Великої Вітчизняної війни” поряд із зняттям режиму спецпоселення, кримським татарам заборонялося повертатися до Криму.

До кінця 1989 р. Повернення кримських татар було практично неможливим. Тисячі сімей, які самостійно поверталися до Криму у 1960-1980-х рр. зазнавали повторного вигнання. Сотні людей були засуджені за “порушення” паспортного режиму.

Фактично процес реабілітації депортованих за національною ознакою, у тому числі і кримськотатарського народу, був започаткований прийняттям 14 листопада 1989 р. Верховною Радою Союзу РСР Декларації “Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, та забезпеченню їх прав”. На підставі цієї Декларації було прийнято низку нормативних документів, якими регулювалися процеси, пов’язані із поверненням депортованих, передбачалося виділення значних сум державних коштів. Зокрема, державними органами України і Союзу РСР були затверджені першочергові заходи стосовно повернення кримських татар у 1990-1997 р. р. Лише у 1991 р. на їхнє виконання було передбачено виділити 210 млн. карбованців, з яких частка України становила лише 10 млн.

Із розпадом Радянського Союзу Україна одноосібно несе весь тягар видатків, пов’язаних із поверненням депортованих. Інші держави – учасниці СНД, які є правонаступниками СРСР, практично цього не роблять.

Як відомо, повернення та облаштування репатріантів збіглося з різкими загостренням економічних відносин в Україні та Криму. Проте незважаючи на складність економічного становища у державі, Уряд України, Верховна Рада і Рада міністрів Автономної Республіки Крим провели певну роботу, щоб підтримати депортованих громадян, що повернулися. Реалізація комплексу заходів, пов’язаних з вирішенням зазначених проблем, здійснювалася у соціально-економічній, політико-правовій та гуманітарній сферах.

Серед заходів в соціально-економічній сфері відзначимо активну діяльність Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим у 1992-1995 р. р.. У зазначений період органи влади автономії прийняли 73 нормативно-правових акти, спрямованих на підтримку облаштування депортованих. В тому числі Верховна Рада АРК прийняла 4 постанови з соціально-економічних питань; Рада міністрів – 9 постанов і 60 розпоряджень [3].

Зокрема, 25 березня 1993 р. Верховна Рада АРК прийняла постанову “Про відведення землі для розселення депортованих громадян”. Ця постанова передбачила виділення 3,5 тис на землі для будівництва багатоповерхових будинків та індивідуального будівництва. Додатково передбачалося за заявками міських та районних виконкомів виділити земельні масиви у відповідності до схеми розселення депортованих громадян на території республіки [4, с. 14].

В свою чергу президія Верховної Ради Криму 13 лютого 1995 р. на своєму засіданні прийняла постанову “Про указ президента Республіки Крим “Про тимчасове положення про порядок ведення квартирної обліку, розподілу та надання житлових приміщень, споруджених за рахунок цільових бюджетних коштів за державною програмою повернення і облаштування депортованих громадян в 1941-1944 р. р.”. У постанові запропоновано в місячний термін привести у відповідність діючому законодавству відповідний Указ президента Республіки Крим [4, с. 24]. Але президентом Ю. Мешковим було проігноровано цю постанову президії, тому 31 травня 1995 р. Верховна Рада Криму прийняла постанову, в якій відмінила дію указу президента і доручила уряду Криму у місячний термін підготувати і прийняти Положення про порядок розподілу та надання житлових приміщень, побудованих за рахунок цільових бюджетних коштів за державною програмою повернення і облаштування депортованих із Криму громадян у 1941, 1944 р. р., у відповідності діючому законодавству [4, с. 26, 27].

В цілому економічними проблемами повернення і облаштування депортованих громадян займалася Рада міністрів АРК. За період з 1992 р. по 1995 р. цей виконавчий орган автономії прийняв 28 постанов та 69 розпоряджень, що регулювали порядок розселення депортованих громадян на території Криму, розподіл і надання житлових приміщень, побудованих за рахунок бюджетних коштів передбачених “Державною програмою повернення і облаштування депортованих громадян із Криму у 1941-1944 р. р.”, затверджували систему надання матеріальної допомоги і відшкодування витрат за наймання житла для

депортованих громадян, вартості проїзду і переведення вантажу сім'ям депортованих кримських татар, вірмен, греків і німців тощо.

Рада міністрів АРК затвердила 4 положення, які визначали порядок розподілу житлових приміщень серед депортованих громадян, ведення квартирної обліку, фінансування і використання бюджетних асигнувань, виділених на повернення депортованого населення [4, с. 24, 26, 34, 92]. Була визначена і організація, яка повинна була забезпечувати практичне виконання цих нормативно-правових документів – Комітет у справах депортованих народів Ради міністрів Криму. Аналіз проведений автором свідчить про те, що у роботі по організації повернення і облаштування в Криму депортованого населення були допущені істотні недоліки. Саме тому Рада міністрів Криму на своєму засіданні 17 листопада 1992 р. розглянула діяльність вищезазначеного Комітету. Засіданню уряду передувала ретельна перевірка діяльності Комітету, управлінь, відділів Ради міністрів, міських, районних виконавчих комітетів [4, с. 30-32]. Зокрема, зазначалося, що Комітет у справах депортованих народів не забезпечив у повному обсязі організованого, економічно обґрунтованого планового процесу повернення кримських татар.

У багатьох випадках Комітет працює автономно без взаємодії з органами виконавчої влади на місцях, що привело до виявлення їм некомпетентності, відірваності від життя і практичних проблем людей. В результаті у місцях компактного розселення кримських татар протягом тривалого часу залишаються невирішеними життєво важливі проблеми, пов'язані з благоустроєм, забезпеченням електроенергією, водою, будівництвом об'єктів соціально-культурного призначення.

У Комітеті і його дирекції не відпрацьована система контролю за виконанням документів державних органів влади, вкрай недостатня виконавська дисципліна. Відсутня чітка система в роботі із зверненнями громадян і організації особистого прийому. Мають місце фінансові порушення. Зазначені недоліки стали наслідком помилок у керівництві діяльністю Комітету і його структур з боку голови Р. У. Джемільова, начальників відділів [4, с. 31].

У зв'язку з цим, Рада міністрів Криму відзначила роботу Комітету у справах депортованого населення по організації повернення і облаштування кримських татар недостатньою і вказала голові на допущені недоліки і порушення в фінансово-господарській діяльності. Комітетом були визначені практичні заходи по вдосконаленню роботи, які передбачали зміни у структурі апарату, підвищення виконавської дисципліни працівників з виконання нормативно-правових актів Верховної Ради і Ради міністрів Криму з питань повернення депортованих народів. Одним з найбільш дієвих заходів було ухвалення Положення про порядок фінансування і використання бюджетних асигнувань, що виділялися на повернення депортованих народів до Криму. Положення визначило систему фінансування бюджетних асигнувань, виділених центральними органами влади та іншими державами СНД, для здійснення програми повернення до Криму депортованих вірмен, болгар, греків, кримських татар та німців.

При цьому фінансування здійснювалося через державні органи управління, а державні капітальні вкладення фінансувалися Комітетом у справах депортованих народів через їх дирекції, замовника та забудовника у відповідності з планом державних капіталовкладень і титульними списками, затвердженими Радою міністрів, на основі прямих договорів з проектними інститутами, підрядчиками та іншими виконавцями робіт [4, с. 32, 33].

Важливим було визначення форми власності об'єктів, які споруджувалися за рахунок бюджетних капіталовкладень. Житлові будинки після введення в експлуатацію передавалися по акту на баланс житлово-комунальним господарствам відповідним місцевим Радам народних депутатів і заселялися депортованими громадянами, які повернулись до Криму за договором найму.

Введені в експлуатацію дороги, електромережі та інші інженерні споруди і комунікації передавалися за актом на баланс відповідним державним організаціям на місцях. Відповідним державним органам на баланс передавалися також і об'єкти соціального і культурного призначення. Власником обладнання, механізмів, автотранспорту, інструментів стало управління Комітету у справах депортованих [4, с. 33].

У 1992 р. на потреби депортованих з Державного бюджету було виділено більше як 10 мільярдів карбованців, у 1993 р. – 110 мільярдів карбованців, у 1995 р. – 2 трильйони 478 мільярдів карбованців. Починаючи з 1996 р. спостерігається стійка тенденція до зменшення бюджетних асигнувань, які, як правило, виділялися не в повному обсязі. Так, у 1996 р. із запланованих 28 млн. грн., на капітальні вкладення фактично було профінансовано із Держбюджету лише 6,2 млн. грн. на соціально-культурні заходи та надання допомоги з передбачуваних 6 млн. грн., профінансовано 3,3 млн. грн. [5, с. 15].

У 1997 р. ситуація з фінансуванням дещо поліпшилася. Із запланованих у Державному бюджеті 13,3 млн. грн. було профінансовано 12, 85 млн. грн., що склало майже 97 відсотків.

У той же час згідно з Програмою першочергових заходів щодо розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей загальна вартість робіт для забезпечення потреб депортованих становила близько 3,5 млн. грн., а борг підрядчикам за виконані роботи – понад 21,5 млн. грн..

У 1998 р. на заходи, пов'язані з облаштуванням депортованих осіб, Автономній Республіці Крим (з урахуванням м. Севастополь), були виділені кошти в сумі 12 млн. грн., що склало близько 22 відсотків від плану [5, с. 15].

Як відомо, повернення та облаштування репатріантів збіглося у часі з різким загостренням економічних відносин в Україні. Проте незважаючи на складність економічного становища у державі, Уряд України продовжував вишукувати кошти, щоб підтримати облаштування депортованих, які повернулись.

Протягом 1992-1998 р. р. на капітальне будівництво було виділено коштів на суму, еквівалентну 300 млн. американських доларів, що дало змогу побудувати 273 тис. кв. м. житла, 375 км водопроводу, 851,4 км ліній електропередач, 8,3 км доріг.

На 1999 р. з Державного бюджету України на облаштування депортованих було виділено 20 млн. грн., із них 11 млн. грн. – на капітальне будівництво, в тому числі 10 млн. Автономній Республіці Крим, і 9 млн. грн. – на утримання додаткової мережі соціально-культурних закладів та виплату компенсацій

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКО ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ ТА ОБЛАШТУВАННЯ ДЕПОРТОВАНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

депортованим. Фактично за 1999 р. з Державного бюджету профінансовано 13,2 млн. грн., в тому числі 12,5 млн. грн. по Автономній Республіці Крим та м. Севастополю, що значно більше порівняно з показниками 1998 р.

У 1999 р. Кабінетом Міністрів України прийнято також низку важливих урядових рішень щодо вирішення соціально-економічних потреб депортованих. Зокрема, постановами Кабінету Міністрів України від 15 березня 1999 р. № 1447 затверджено “Порядок забезпечення депортованих осіб та членів їх сімей, які повернулися в Україну, житлом, збудованим або придбаним за рахунок державних капіталовкладень” та “Порядок надання довготермінового безвідсоткового державного кредиту на індивідуальне житлове будівництво для депортованих осіб, які повернулися на постійне проживання” [6].

Водночас слід зазначити, що в подальшому залишалася невирішеною низка чинників соціально-економічного характеру, котрі потребували негайного вирішення. Станом на 2000 р. 49,6 відсотків кримських татар не мали роботи, що в 3 рази перевищувало загальний рівень безробіття в Автономній Республіці Крим. 48,8 відсотків кримськотатарського населення не мали власного житла, а забезпеченість електроенергією населених пунктів, де проживають кримські татари, становила 75 відсотків, водопостачання – 27 відсотків, рівень газифікації не перевищував 3 відсотка, каналізаційні та теплові мережі практично відсутні.

Поряд з визначенням пріоритетів Урядом України, органами влади Автономії було проведено значну роботу, пов'язану з пошуком коштів з альтернативних джерел, зокрема, від країн-донорів, міжнародних організацій та фондів, що в умовах скорочення фінансування з Державного бюджету набувало особливої актуальності.

Загальний обсяг міжнародної допомоги депортованим, які повернулися і проживають в Автономній Республіці Крим, за 1997-1999 р. р. складає понад 10 млн. доларів США. Це насамперед допомога з боку Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (понад 4 млн. доларів США), Програма розвитку ООН (понад 4 млн. доларів США), Міжнародного фонду “Відродження” (близько 1,2 млн. доларів США) та ін. [5, с. 17].

Проте цього замало і необхідно активізувати пошук нових країн-донорів, міжнародних організацій та налагодити відповідні контакти на двосторонній основі.

Серед питань політико-правової сфери найважливішими стали питання зняття соціальної напруги серед кримськотатарського населення у 1992-1995 р. р., набуття депортованими громадянства України та участь цих громадян у виборчому процесі.

На початку жовтня 1992 р. в Криму загострилася суспільно-політична ситуація. 1 жовтня окремі групи кримських татар захопили земельні ділянки в селищі Червоний Рай м. Алушти. Органи внутрішніх справ вжили заходи до порушників, але ці дії були використані Меджлісом кримськотатарського народу для “дестабілізації міжнаціональних відносин, огульної дискримінації конституційних органів влади і правопорядку” [7, с. 12].

5-6 жовтня 1992 р. в м. Сімферополі відбулися масові порушення громадського порядку, організовані Меджлісом, його структурами на місцях і Організацією кримськотатарського національного руху. Багаточисленні групи кримських татар здійснили спробу захопити Прокуратуру Республіки і вчинили погром приміщення Верховної Ради Автономної Республіки Крим. У постанові Верховної Ради “Про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю “Меджлісу кримськотатарського народу” і організації кримськотатарського руху” від 8 жовтня 1992 р. зазначалося, що “спекулюючи на інтересах кримськотатарського народу, використовуючи для досягнення своїх вузько корпоративних прагнень, труднощі у реалізації програми повернення і облаштування в Республіці кримських татар, “Меджліс” і ОКНР з моменту їх створення взяли курс на конфронтацію з органами державної влади і місцевого самоврядування, загострення політичної ситуації і міжнаціональних відношень, ігноруючи при цьому Конституції України та Республіки Крим” [8, с. 16].

Президія Верховної ради Криму створила тимчасову слідчу комісію для проведення парламентського розслідування подій, які відбулися 1,5 та 6 жовтня 1992 р. в Криму. Цим подіям було призначено надзвичайне засідання сесії Верховної Ради Криму 8 жовтня 1992 р., на якому було розглянуто питання “Про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю “Меджлісу кримськотатарського народу” і Організації кримськотатарського руху (ОКНР)”. Президія Верховної Ради Криму звернулася також із спеціальним зверненням до громадян республіки Крим, в якому рішуче засудила протиправні дії “... організовані “меджлісом” та кримінальними елементами” [7, с. 12].

В результаті цих агресивних дій постраждали люди, нанесено значні матеріальні збитки, було паралізовано рух громадського транспорту, порушено нормальне життя міста, створена реальна загроза безпеці людей.

На цьому етапі керівництво Меджлісу відмовилося від діалогу з представниками органів влади Республіки, вжило подальші кроки по наростанню напруженості в Криму, закликала кримських татар до акцій масової непокори, загальної мобілізації, створення загонів самозахисту, поверненню військовослужбовців кримських татар із Збройних Сил, пікетування приміщень Рад народних депутатів всіх рівнів, активізації самозахоплення земель, блокуванню автомобільних та залізничних доріг. Все це викликало справедливе обурення та занепокоєння людей. Наступний нормативно-правовий акт – Закон Республіки Крим “Про доповнення до закону Республіки Крим “Про вибори Верховної Ради Криму” вніс зміни, які передбачали створення 5 національних виборчих округів, по кожному з яких у голосуванні приймали участь усі громадяни Республіки Крим, що мали активне виборче право, відповідно до назви виборчого округу до своєї національності.

На основі мажоритарної виборчої системи обиралося по одному депутату Верховної Ради АРК у вірменському, болгарському, грецькому та німецькому виборчих округах..

По кримськотатарському багатомандатному виборчому округу на основі пропорційної системи

представництва обиралося 14 депутатів [9, с. 15].

Досить складно вирішувалося і питання набуття депортованими громадянства України. Після прийняття 16 квітня 1997 р. Верховною Радою Закону України “Про внесення змін та доповнень до Закону України “Про громадянство України” і введення його в дію з 20 травня 1997 р. було значно спрощено процедуру набуття українського громадянства для значної частини депортованих.

Другим кроком у цьому напрямі стала домовленість від 4 вересня 1998 р. між урядами України та Республіки Узбекистан про спрощений порядок виходу з громадянства Узбекистану кримських татар, згідно з якою депортованих та їх нащадків звільнено від сплати обов’язкових зборів та мита, необхідних для підтвердження факту належності до громадянства Республіки Узбекистан.

Реалізація цієї домовленості у співпраці з органами місцевої влади сприяли збільшенню звернень депортованих кримських татар щодо визначення їх належності до громадянства України. Так, якщо з 13 листопада 1991 р. до 1 вересня 1998 р. до органів внутрішніх справ з питань визначення належності до громадянства України звернулося 7,5 тис. депортованих осіб, то за період дії вищезгаданої домовленості між Україною та Республікою Узбекистан з 1 вересня 1998 р. по 1 січня 2000 р. до органів внутрішніх справ України з клопотанням про визначення належності до громадянства України та вихід з громадянства Узбекистану звернулося 53647 депортованих осіб та їхніх нащадків або 86,3 відсотка усіх депортованих осіб, які прибули до Криму з Республіки Узбекистан після прийняття Верховною Радою України Закону “Про громадянство” [5, с. 18].

Складною і не менш важливою є проблема відродження та розвитку освіти й культури раніше депортованих кримських татар, які повернулися на постійне місце проживання на Україну. Слід зазначити, що через зосередження уваги на нагальних соціальних проблемах, вирішенню даного питання не надавалося пріоритетного значення. Однак нині становище в освітньо-культурній сфері раніше депортованих поступово змінюється на краще.

Процес розвитку національної освіти регламентується “Програмою формування та розвитку мережі навчальних закладів, класів з кримськотатарською мовою навчання, шкіл та класів з двома мовами навчання (українською та кримськотатарською)”. Ця програма була затверджена Постановою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим від 27 серпня 1997 р., що передбачала відкриття до 2005 р. 40 шкіл із кримськотатарською мовою навчання. Станом на січень 2000 р. в Криму діяло 6 шкіл з кримськотатарською мовою навчання, 2 – двомовні, 53 класи з кримськотатарською мовою навчання та 8 двомовних класів [5, с. 18].

При Державній телерадіомовній компанії “Крим” утворені національні редакції передач для кримських татар, болгар, вірмен, греків та німців. Із загальною кількістю ефірного часу (10,5 годин) на передачі для кримських татар припадає 27 відсотків.

За роки незалежності України поживалося і розвивається у правовому полі України релігійне життя мусульманських громад півострова. Однак болючою проблемою в діяльності більшості з них залишається забезпечення культовими будівлями. Належні приміщення для задоволення релігійних потреб віруючих має менше ніж половина.

На виконання указів та розпоряджень Президента України, доручень Кабінету Міністрів України з 1995 р. в Автономній Республіці Крим було передано у власність або користування 54 мечеті та збудовано 15 нових. Серед переданих є визначні пам’ятки архітектури та культури кримськотатарського народу, як мечеть Хан-Джами в м. Євпаторії та мечеть Узбека в м. Старий Крим.

Проте ряд питань гуманітарної сфери не знаходить практичної реалізації. Зокрема складна соціально-економічна ситуація не дає змоги за короткий термін віднайти фінансові можливості на відновлення втраченої за роки депортації або створення матеріально-технічної бази національної школи, медичних програм, підручників та іншої літератури кримськотатарською мовою.

Узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити, що в Україні до теперішнього часу не здійснена правова реабілітація постраждалих за національного ознакою, законодавчо не врегульовані питання, пов’язані з поверненням, облаштування і відновлення прав депортованих, що, в свою чергу, вкрай ускладнює вирішення питань їхньої інтеграції в Україні. Ці обставини, а також недостатнє фінансування процесу облаштування раніше депортованих, що повернулися в Україну, є, певною мірою, причиною соціально-економічного й політичного напруження в Автономній Республіці Крим. І тому постійна увага та вирішення Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України навальних болючих проблем депортованих є запорукою миру та злагоди в нашій державі.

Джерела та література:

1. Багров Н. В. Каким быть Крыму в XXI веке: Концептуальные подходы перестройки хозяйственного комплекса Крыма. – Симферополь, 1997. – 196 с.; Багров Н. В. Крым: время надежд и тревог. – Симферополь, 1995. – 381 с.; О. А. Габриелян, С. А. Ефимов и др. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. – Симферополь: Амена, 1998. – 350с., Грач Л. И. О правовом регулировании крымской геополитической проблемы (выступления, размышления, комментарии в 2-х частях). – Симферополь: Таврида, 2000. – Ч. 1. – 272 с.; ч. 2. – 304 с.; Гриценко О. Своя мудрість. Національні міфології та громадянська релігія в Україні. – Київ: УЦКД, 1998. – 184 с.; Губогло М. Н. Червоная С. М. Крымскотатарское национальное движение. – М.: РАН, Центр по изучению межнациональных отношений, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклуха-Маклая в 4-х томах: Т. 1 (1992), т. 2 (1992), т. 3 (1996), т. 4 (1997); Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.; Ковтун В. Історія Народного Руху України. – Київ, 1995; Кремень В., Ткаченко В. Україна у контексті глобалізму. – Київ, 61 с.; Сенюшкіна Т. А. Право на сохранение культурной независимости и новейшие тенденции в концепции прав национальных меньшинств // Учёные записки СГУ. – 1999. - № 11 (50).

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКО ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ ТА ОБЛАШТУВАННЯ ДЕПОРТОВАНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

2. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України “Про рекомендації парламентських слухань “Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав національних меншин, які були депортовані й добровільно повертаються в Україну.” Кримські студії // Інформаційний бюлетень. № 1, 2000.
3. Підраховано автором за матеріалами Сборника нормативних актів Верховного Совета и Правительства Автономной Республики Крым по вопросам возвращения и обустройства депортированных граждан 1992-1995 г. г. Ч. 1, 2. – Симферополь, 1996.
4. Сборник нормативных актов Верховного Совета и Правительства Автономной Республики Крым по вопросам возвращения и обустройства депортированных граждан 1992-1995 гг. Ч. 1. – Симферополь, 1996.
5. Білуха Ю. Аналітично-довідковий матеріал з питань повернення в Україну та облаштування депортованих за національною ознакою осіб. Кримські студії. Інформаційний бюлетень № 1, 2000.
6. Урядовий кур’єр. – № 32, 1999, 1 вересня.
7. Обращение Президиума Верховного Совета и Совета Министров Крыма к гражданам Республики Крым. Сборник нормативных актов Верховного Совета и Правительства Автономной Республики Крым по вопросам возвращения и обустройства депортированных граждан 1992-1995 гг. Ч. 1. – Симферополь, 1996.
8. Постановление Верховного Совета Крыма «О ситуации в Крыму в связи с антиконституционной деятельностью «Меджлиса крымскотатарского народа» и организации крымскотатарского национального движения (ОКНД)». Сборник нормативных актов Верховного Совета и Правительства Автономной Республики Крым по вопросам возвращения и обустройства депортированных граждан 1992-1995 гг. Ч. 1. – Симферополь, 1996.
9. Закон Республики Крым «О дополнениях к Закону Республики Крым «О выборах Верховного Совета Крыма». Сборник нормативных актов Верховного Совета и Правительства Автономной Республики Крым по вопросам возвращения и обустройства депортированных граждан 1992-1995 гг. Ч. 1. – Симферополь, 1996.

Волкова С.А.

ПРОШЕНИЯ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЧЕШСКОЙ ЭМИГРАЦИИ НА ЮГ УКРАИНЫ

В статье дается характеристика одного из источников по истории чешской эмиграции на юг Украины – прошений, которые сосредоточены в фондах Российского государственного исторического архива (далее: РГИА) и Государственного архива в Автономной Республике Крым (далее: ГАРК). Целью статьи является изучение хода колонизации юга Украины на основе просительной документации.

Среди многообразия источников, содержащих сведения о чешской эмиграции в Таврическую губернию, необходимо выделить наиболее распространенную и содержательную группу источников – просительные документы. Из делопроизводственных материалов прошения выступают как инициативные при формировании дела. Чешские эмигранты с момента переселения в Украину неоднократно обращались в государственные учреждения с прошениями относительно условий переселения, основания колоний, принятия присяги, постройки учебных заведений и молитвенных домов. Наибольшее количество просительной документации касается земельных проблем, возникавших у переселенцев.

Чешские колонисты появились в Таврической губернии во второй половине XIX века. В 1862-1863 годах в Крыму в Перекопском уезде были основаны четыре чешские колонии – Александровка, Богемка, Царевка, Табор. Среди основных причин переселения чехов на юг Украины были, с одной стороны, социально-экономические противоречия в Австрийской Империи, в том числе – в Богемии и Моравии, как ее части, а также резкие изменения во второй половине XIX века в Крыму этнической ситуации. Важнейшей причиной, которая повлекла за собой опустение значительной части территории Крымского полуострова, явился очередной этап массовой эмиграции крымских татар в Турцию. Эта волна переселения началась вскоре после Крымской войны (1853-1856 гг.) и приняла в 60-е гг. XIX века широкие масштабы. Необходимы были новые силы для восстановления экономики Крыма. Чтобы заселить опустевший край, правительство назначило под поселение все земли, освобожденные после ухода крымских татар и значительное количество казенных участков [1]. Прибыв в Таврическую губернию, колонисты ожидали, когда их поселят на государственных землях. Чаще всего распределение чехов по уездам проходило очень медленно, что влекло за собой нищету и голод чешских эмигрантов. Сроки аренды частновладельческих земель истекали, помещики не выплачивали за работу жалованье, не обеспечивали необходимым инвентарем, между помещиками и переселенцами часто возникали конфликты, что еще больше усугубляло положение иностранцев. Переселенцы уходили от помещиков, часто не получив платы за произведенные работы. Проживающие на частных землях не имели ни рабочего, ни домашнего скота, не было у них и необходимых орудий труда. Дома, оставленные крымскотатарским населением до 1861 года, а затем переданные чешским колонистам, находились в довольно ветхом состоянии. Чехи селились почти во всех уездах Таврической губернии: Евпаторийском, Симферопольском, Мелитопольском, Феодосийском, Ялтинском. Из-за отсутствия земли на полуострове, часть колонистов в 1869 году переселяется на материк, где основывает в Мелитопольском уезде новую колонию Чехоград. Чехам был предоставлен ряд льгот и привилегий: освобождение от налогов на пять лет, освобождение от рекрутской повинности, экономическая помощь [2].

К 1870 г. положение переселенцев значительно изменилось. Чешские колонисты получили полное денежное пособие в количестве 170 рублей, построили новые дома. Через четверть века после эмиграции,